

Protestant Theological University

Review of: Bianca Stigter, *Atlas van een bezette stad. Amsterdam 1940-1945 (met een voorwoord van Job Cohen)*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact, 2019.

van Klinken, G.J.

Published in:

DNK Documentatieblad Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800

Published: 01/01/2020

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Klinken, G. J. (2020). Review of: Bianca Stigter, *Atlas van een bezette stad. Amsterdam 1940-1945 (met een voorwoord van Job Cohen)*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact, 2019. *DNK Documentatieblad Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800*, 93 (2020), 218-220.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons). You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

This publication might have been made available through the PThU Research Portal under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the PThU website: <https://www.pthu.nl/over-ptthu/bibliotheek-ptthu/diensten/article-25fa-taverne-amendement-end-user-agreement.pdf>

Takedown policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will investigate your claim and remove access to the work if necessary: bibliotheek@ptthu.nl.

Downloaded from the PThU Research Portal (Pure): <https://pure.ptthu.nl>.

Bianca Stigter, *Atlas van een bezette stad. Amsterdam 1940-1945* (met een voorwoord van Job Cohen) (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2019) 560 pp., ISBN 9789045029573, € 59,99.

In 2005 publiceerde Bianca Stigter bij Athenaeum – Polak & Van Gennep *De bezette stad, plattegrond van Amsterdam 1940-1945*. Dit veelgelezen boek, met korte thematische paragrafen maar vooral met tal van adressen en locaties uit de oorlogstijd, telde 269 pagina's. Inmiddels is er in 2019 bij Atlas Contact een nieuwe en geheel bijgewerkte editie verschenen, meer dan dubbel zo dik en rijk geïllustreerd.

Het mag duidelijk zijn dat de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog nog steeds eerder toe- dan afneemt. Amsterdam vormt een voor de hand liggend onderwerp. Net als bijvoorbeeld Rotterdam en Den Haag heeft de hoofdstad tussen 1940 en 1945 dramatische jaren meegemaakt, waarvan de impact tot op de huidige dag merkbaar blijft. Terwijl in Rotterdam en Den Haag door bombardementen, aanleg van de *Atlantikwall* en naoorlogse saneringen grote delen van het toenmalige stadsbeeld verdwenen zijn, bleef in Amsterdam veel gespaard. Natuurlijk zijn er ook hier wijken als die rond het Waterlooplein, de Wibautstraat of Kattenburg, waar weinig of niets nog herinnert aan de vroegere situatie. In grote delen van de binnenstad en de wijken eromheen is de situatie van tachtig jaar geleden echter nog goed herkenbaar.

Stigter heeft er een royaal boek van gemaakt, waarin de meest uiteenlopende sectoren van de toenmalige Amsterdamse samenleving een plaats vinden. Het is te veel om op te noemen. Ik licht er voor *DNK* één enkel aspect uit: de kerkgeschiedenis. Soms lijkt het erop alsof van de bezetting alles dient te worden herdacht en alsof er niets mag worden vergeten. In feite is dat natuurlijk een fictie. 'Een boek met alle Amsterdamse familieverhalen over de Tweede Wereldoorlog; dat bestaat niet', merkt oud-burgemeester Cohen op in zijn voorwoord. 'En dat is misschien maar goed ook.' Er vindt dus noodzakelijkerwijs selectie plaats. Hoe heeft die uitgepakt voor de kerkgeschiedenis?

Het resultaat stemt tot enige bescheidenheid, kijkend naar het ogenschijnlijk indrukwekkende ledental van de kerken in de toenmalige samenleving. Of was Amsterdam ook toen al sterker gesecculariseerd dan de cijfers op papier lijken te suggereren? In het verzet actieve kerkleden als Henk Dienske, Jacoba van Tongeren of Gezina van der Molen duiken op allerlei locaties op in de *Atlas*. Dat geldt minder voor priesters of predikanten. Bij de hervormden zijn dat de bij de Lunterense Kring betrokken Gerard Oorthuys (Prinsengracht 21, het onderduikadres van Henk en Ada van Randwijk) en

de in 1945 door een Duitse kogel om het leven omgekomen Jan Koopmans (adviesbureau ten bate van 'niet-arische Christenen' bij de Nieuwe Kerk). Vermelde gereformeerde predikanten zijn Kees Sietsma, Pieter Kunst (Waalkerk in Zuid, waar hij Dienske en de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers onderdak bood), de in 1944 bij de Keizersgrachtkerk gefusilleerde Taeke Ferwerda en jodenzending Cornelis Kapteyn (Van Eeghenstraat 37hs). Op het totale aantal dienstdoende predikanten in Amsterdam is dat niet bijzonder veel, zeker wanneer men er rekening mee houdt dat kleinere kerkgenootschappen als doopsgezinden en lutheranen vrijwel geheel buiten beeld blijven. Een uitzondering is hier het Leger des Heils, met meerdere vermeldingen. Ook de Vereniging tot Heil des Volks (distributie levensmiddelen, aan kwetsbare groepen in de samenleving en aan onderduikers) heeft een duidelijke herinnering nagelaten.

Aan rooms-katholieke zijde blijven parochiepriesters anoniem. Hier zijn het vooral de ordebroeders- en zusters die gememoreerd worden. De broeders van barmhartigheid van Sint Johannes de Deo op Keizersgracht 67 en de redemptoristen op nummer 218-220 stelden hun kloosters ter beschikking aan de illegaliteit. Een boeiend stuk rooms-katholieke kerkgeschiedenis bieden de vervalste achttiende-eeuwse doopregisters van schuilkerk De Toren, om zo vervolgde Joden aan een Arisch voorgeslacht te helpen (gemeentearchief, Amsteldijk 67).

Van de Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand (Chasséstraat 62) wordt vermeld dat die was 'aangewezen als kerk voor het verlenen van geestelijke bijstand na luchtaanvallen', de hervormde Zuiderkerk werd in de Hongerwinter gebruikt als mortuarium en van menige andere kerk wordt het lot van de klokken vermeld. Van connecties met het verzet is sprake bij de hervormde Noorderkerk (Lunterse Kring) en Koepelkerk (Ordedienst) en bij de gereformeerde Waal- en Keizersgrachtkerk. Ondanks verwijzingen naar een relatief frequent kerkbezoek in oorlogstijd vinden we daarvan in de *Atlas* echter weinig terug, en hetzelfde geldt voor de prediking. Er bestaan ook hier enkele uitzonderingen: in de Obrechtkerk (parochie Onze Lieve Vrouwe van de Rozenkrans, Jacob Obrechtstraat 28) werd het protest tegen de deportatie van Joden in juli 1942 en februari 1943 later als memorabel beschouwd. In de Schinkelkerk (Amstelveenseweg 136) preekte Kees Sietsma op zondag 1 februari 1942 over het weerstaan van de duivel in diens actuele gedaante en bad hij voor de koningin. Ook dat moet een gebeurtenis geweest zijn die een krachtige herinnering naliet.

Niettemin is de algehele indruk dat christelijk geïnspireerde individuen in Amsterdam in oorlogstijd meer verschil gemaakt hebben dan de kerken en hun verkondiging als zodanig. Dat kan te maken hebben met

een beperkt bereik, ook toen al. Een andere verklaringmogelijkheid zou kunnen zijn dat over hun rol eenvoudig nog niet zoveel is gepubliceerd. De in 2015 verschenen studie van Paul van Tongeren en Trudy Admiraal over Jacoba van Tongeren en Groep 2000 is een voorbeeld dat tot navolging uitnodigt: veel 'hervormde' verzetsadressen in de *Atlas* zijn aan dit recent verschenen werk ontleend, en zouden anders waarschijnlijk zijn gemist. Er valt nog steeds het nodige te onderzoeken. Bianca Stigter komt waardering toe voor haar werk aan deze uiterst informatieve en schitterend vorm gegeven uitgave.

Gert van Klinken

License and Permissible Use Notice

These materials are provided to you by the American Theological Library Association, operating as Atla, in accordance with the terms of Atla's agreements with the copyright holder or authorized distributor of the materials, as applicable. In some cases, Atla may be the copyright holder of these materials.

You may download, print, and share these materials for your individual use as may be permitted by the applicable agreements among the copyright holder, distributors, licensors, licensees, and users of these materials (including, for example, any agreements entered into by the institution or other organization from which you obtained these materials) and in accordance with the fair use principles of United States and international copyright and other applicable laws. You may not, for example, copy or email these materials to multiple web sites or publicly post, distribute for commercial purposes, modify, or create derivative works of these materials without the copyright holder's express prior written permission.

Please contact the copyright holder if you would like to request permission to use these materials, or any part of these materials, in any manner or for any use not permitted by the agreements described above or the fair use provisions of United States and international copyright and other applicable laws. For information regarding the identity of the copyright holder, refer to the copyright information in these materials, if available, or contact Atla using the Contact Us link at www.atla.com.

Except as otherwise specified, Copyright © 2021 Atla.